

lerde bayağı ve aldatıcı bir yeknesaklık hüküm sürmekte, bütün ruhlar aynı kalıba dökülmüş gibi görünmektedir.(...) Kimse olduğu gibi görünmeye cesaret edemez olmuş.(...) Bu yüzden karşımızdakinin nasıl bir adam olduğunu hiç bilemeyeceğiz⁽³⁵⁾.

Rousseau'ya göre ilimlerin ve sanatların gelişmesine paralel olarak ruhlar da bozulmuştur. İlim ve sanatların gelişimi ile ahlaki erozyon arasında bir determinizm vardır. Yazar bu sebep sonuç ilişkisini o derece güçlü görmektedir ki, "med-cezir" olayı ile "ay" arasındaki ilişki ne ise, "ilim ve sanatların ilerlemesi" ile "ahlaki düşüş" arasında da öyle bir ilişki vardır⁽³⁶⁾.

Rousseau'cu görüşün ahlaki sebep-sonuç ilişkisi içinde ve determinist bir süreç biçiminde açıklaması, ister istemez başka bir soruyu da beraberinde getirmektedir. Doğal veya kırsal yaşam sürenler, dışarıdan bakıldığında ahlaki gibi görünen davranış biçimlerini, içinde buldukları ekonomik-sosyal koşulların sonucu olarak, sebep-sonuç ilişkisiyle gelişen determinist bir süreçte sergiliyorlarsa o zaman bu davranışların ahlaki olduğu savının doğruluğu tartışılabilecektir. Çünkü, ahlaka uygun eyle-

min varlığından; insanın eylem ve hareketlerinin dinamiğinin salt ahlak yasası karşısında duyulan saygı, salt vicdanın emrini yerine getirmek kaygısı veya görev duygusunun sevki ile göreve uygun bir davranış gösteriliyor olması durumunda söz edilebilmesi gerekir⁽³⁷⁾.

Ahlaka uygun görünen bir davranışın her zaman ahlaki sayılamayacağı, bu davranışın ancak tinsel olarak (mânen) da ahlaktan çıkıyor olması durumunda ahlaki olabileceği⁽³⁸⁾ hatırlandığında, çevresel ve sosyal faktörlerce belirlenen (zorunluluk) ve ahlaka uygunluk olarak formüle edilen davranış biçimlerinin gerçekte ahlaki olup olmadığı her zaman sorgulanabilecektir⁽³⁹⁾. Eğer gerçekten ahlak zorla meydana getirilemezse (istihsal)⁽⁴⁰⁾ köy ve kırsal yaşam biçiminin ve bu yaşamın sosyo-ekonomik koşullarının belirlediği sebep-sonuç ilişkisiyle zincirleme gelişen determinist süreçte ortaya çıkan ahlaki formlara uygun davranış biçimleri hakkında, salt dış görünüşe bakarak, ahlaki oldukları yolunda bir yargıya varmak yanıltıcı olacaktır. Rousseau'nun uygar yaşam ve kırsal yaşam konularında savunduğu ahlaki yaklaşım bu açıdan da sorgulanabilecektir.

(35) ROUSSEAU, 1997, s.15-16.

(36) ROUSSEAU, 1997, s.18.

(37) ÇAĞIL, Orhan Münir, Hukuka ve Hukuk İlimine Giriş, İÜHF yay., İstanbul 1971, s.60.

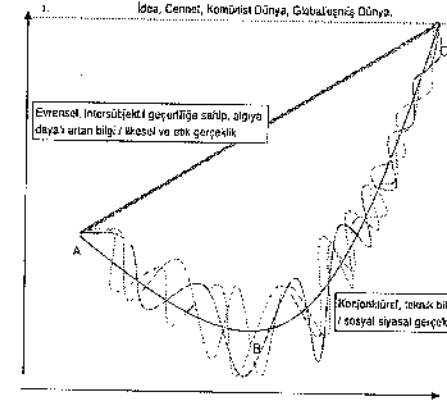
(38) ÇAĞIL 1971, s.60.

(39) Bedevi ve hazeri toplumların ahlaki değerleri konusundaki İbn Haldun'un düşünceleri Rousseau ile karşılaştırılabilir. Bk. KOÇAK, Mustafa, "Mukaddime'deki Barbar ve Uygur Toplumların Ahlaki Özellikleri Üzerine Düşünceler", HFSA Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi 8, Hazırlayan: Hayrettin Ökçesiz, İstanbul Barosu Yay., İstanbul 2003, s. 171-180.

(40) ÇAĞIL 1971, s.61.

Bir Uygurluk Serüveni ve Anayasal Meşruiyet Tez Denemesi

Osman Can^(*)

I. Giriş ve Tez

Sunumumun konusu, insanın gerek doğayla ilişkisi içinde, gerekse diğer insanlarla, toplumla ve devletle olan ilişkisinde belirli bir evrensellik çizgisinde hareket ettiği, bu çizginin, tekil birey, yada tekil toplum bazında bazı sapmalar göstermekle birlikte bir bütün halinde değerlendirildiğinde ilkel bir evrensellikten, mutlak bir evrenselliğe geçiş içinde olduğu, insanlığın, uygurluk gelişiminin sonunda sınıfsız, çatış-

masız, sömürsüz, ayrımsız bir dünya yaratacağı, bu dünyanın adının da aslında çoktan konmuş olduğuna ilişkinidir (Bunun bazı felsefi öğretileri çağrıştıracaklarını hemen belirtelim). Bu dünyanın adı, tarihin çeşitli kesitlerinde çeşitli biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Platon'a göre bu "idea"dır; sinik okulunda "kosmopolis"; Stoacılar için "doğal düzen", dinsel terminolojilerde "cennet", Marksist öğretilerde "komünist dünya", anarşistlerin işaret ettikleri

(*) Yard. Doç. Dr., Anayasa Mahkemesi Raportörü. (osmancan@anayasa.gov.tr). Bu deneme, pozitivist Anayasa hukuku anlayışı ile, siyasal ve normatif düzenin meşruiyeti geriliminde yaptığımız çalışmalar ve okumalar sonrasında ulaştığımız bazı sonuçları, akademik kesinlik iddiasında bulunmaksızın, tartışmaya açmayı amaçlamaktadır. Yakalarnaya çalışılan bütünsel bakış açısı, geniş interdisipliner bir ekip çalışması yapılmaksızın, akademik bir kesinliğe de sahip olamaz. Özellikle Anayasa Yargısının teknik, pozitif hukuksal sorunlarına görev gereği yanıt bulma zorunluluğumuzun, bizi uçlar arası günöbirlik yolculuklara mahkum etmesi, bu kesinliği fiziksel olarak da olanaksız kılmaktadır. Ancak bu olumsuzluklar ve olanaksızlıkların görüşlerin paylaşılmasına engel olmaması gerekir. Bireysel akademik sondajlar, Türk ve Alman devlet teorisyenleri ile yapılan "dost sohbetleri" çerçevesinde varılan sonuçlar ve özellikle beklemediğim düşünsel performans gösteren öğrencilerin katkıları, belki "sisler arasında hakikat silüeti" diyebileceğim bu sunumu yapma cesareti verdi. Bu tez, eleştiriler sayısında sislerden kurtulabilecektir. Hemen belirtmek gerekir ki, doğrudan meslektaşım, Hocam, Hayrettin Ökçesiz'in zorlaması olmasaydı, konuşmalarımız arasında belli belirsiz, düzensiz ve rastlantısal olarak yer edinen bu düşüncelerin tebliğ konusu olması olanaksızdı. Bir noktaya daha değinmek gerekir ki, bu çalışmada kullanılan terminoloji hukuk felsefesi bakımından sorunlu olabilir.

"devletsiz" dünyadır. Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşmanın tesis edildiği ve siyasal iktidarın tarih olduğu dünyası buna işaret etmektedir. Globalleşmeyi bir süreç olarak değerlendirdiğimizde, globalleşmiş dünyanın da benzer parametreler göstereceğini, dolayısıyla esasen liberal dünyanın "idealize" edilmiş olmakla birlikte, böyle bir dünyanın gerçekleşeceği, başka bir anlatımla mevcut olan ideale ulaşılacağı öngörüsü taşıdığını iddia edebiliriz.

Bu düşüncelerimizi detaylandırmadan önce, sunumumuzun aynı zamanda bir anayasal meşruluk tezi de içerdiğini belirtmemizde yarar bulunmaktadır.

II. Evrensellik olgusu(1)

İnsanlık ve onun aklının, kimi tesa-düflerce, belki de kimi dışsal yardımlarla destekli bir ürünü olan uygarlık, başlangıçtan günümüze -ve varsa eğer sona kadar- evrensellik eksenli bir gelişim göstermiştir. Reel uygarlık bu çizgiden sapmışsa da sonuçta ampirik veriler ışığında bir değerlendirme yapıldığında, temel eksenin evrensellik olduğu kabulüne gidebiliriz.

İlk insanın ortaya çıkışıyla birlikte, yada insanın diğer canlılardan ayrıran bir bilinç kavuşmasıyla birlikte evrensel bir anlayışın geçerli olduğundan ha-

reket edilmektedir.⁽²⁾ İlk insanın ortaya çıkardığı uyumsuzlukları çözebilecek, insanlar arası ilişkileri düzenleyebilecek normların, "ulusal" nitelikli normlar olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Çünkü ulus kavramı ve ulusalcı yapılaşma modern devlet anlayışıyla birlikte insanlık tarihinde yerini almaya başlamıştır.

İlk insan açısından bir hukuk kurallından söz etme olanağımız yoktur. Belki ilk insanın kendi doğal çevresiyle ilişkilerinde geçerli bazı "olması gerekenler" kümesinden söz edebiliriz. Bununla birlikte ilk insanın ilk hemcinsi ile karşılaştığında bu iki insanın, av, barınma, beslenme vb. konularında belirli bir uyumsuzluğa düşebileceğini ve bunun için de ilk hukuksal kuralların ortaya çıkmış olacağını pekala varsayabiliriz.

Dil, din, renk, ahlak anlayışları konusunda farklılaşmamış, homojen ilk insan topluluğunda geçerli olan hukuk kuralları, o zaman dilimi için geçerli bir ilkel evrenselliğe sahiptirler. Çünkü he-nüz, yalnızca insan olgusu vardır. Ulus olgusu yoktur. Kurallar "herkes" için geçerlidir. İlk dinsel buyruklara paralel olarak "öldürmeyeceksin, çalmayacaksın, yalan söylemeyeceksin, zarar vermeyeceksin, haksızlık yapmayacaksın"

(1) 2001 yılında verdiğim *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Dersinde, "derse nasıl bir giriş yapabiliriz?" sorusunun yanıtını ararken, en iyi girişin "insan", "hak" ve "geçerlilik" olgularının çıkışı üzerinde olasılıklar ve akıl yürütmeler biçiminde olabileceğini düşündüm. "İnsan"dan, "hak"tan ve uluslararası "geçerlilik"ten söz ediyorduk. Bu düşünce ile derse anlattığım ilk saatte, ilk insanla "ilkel evrenselliğin" düşünülebileceğini, (çünkü ilk insan kümesi için geçerli bir hukuksal kuralın lokal/ulusal olamayacağı mantık gereği idi), günümüzde ise sistemli, metodlu, bilime ve bin yıllar süren bir kazanıma dayanan "çağdaş evrenselliğin", başka bir kavramsal tanımlamayla "modern evrenselliğin" söz konusu olabileceğini düşündüm. Ancak iki nokta arasında da, partikülizmin doruğa ulaştığı "ulus devlet" aşamasının ve bu aşamanın dünya siyasal ve toplumsal yaşamında yol açtığı eşli görülmemiş yıkımları da evrensellik düzleminden aşağıya doğru bir sapma olarak nitelendirilmesi gerektiğini düşündüm. Günümüzde ise bu aşamanın geride kalarak post-natıonal bir aşamaya geçiş içinde bulunduğumuzu tasarlamaya başladım. Olgular ve olgular arası ilişkileri grafiklerle anlatmaya çabası bu çanak eğrisini ortaya çıkardı.*

(2) "Neden ilk (iki) insan?" sorusu akla gelebilir. Yalnızca bir akıl yürütmeye dayalı bir postüladan hareket etmekteyiz: İnsan nüfusunun gittikçe genişleyen sürecini tersine işletirsek, varılacak noktanın çoğalma yeteneğine sahip iki insan varlığı olduğu görülür. Bununla ne dinsel yaratılış doğmasına kesin bir arka çıkış, ne de evrim teorisine kesin bir karşı çıkış anlatılmak istenmektedir. Çoğalma yeteneğine sahip ilk iki insan metaforunun zorunlu olarak evrim teorisinin reddini gerektirdiğine de katılmıyoruz.

biçiminde, evrenselliklerinden kuşku duymadığımız, aynı zamanda etik doğruluğu bulunan kurallar egemendirler. Ancak ilk insanların bu kuralları koyarken evrensellik iddiasında bulunmaktadırlar. Evrensellik, ilkel, ancak homojen bir toplumun ilk koyduğu hukuk kuralının doğasında vardır.

Çıkarım 1: İlk insanlara ilkel bir evrensellik anlayışı egemendir.

III. Merak, Macera ve Ders

Çıkarma (Heterojenleşme süreci)

Özgürlük bilincini elde eden insan, trial and error (denem-yanılma) biçiminde tanımlanabilecek bir yöntem içinde doğa ile ilişkisinde çeşitli tecrübeler edinir. Ancak özgürlük maceraya sürükler. Bu macera süreci içinde insan, sahip olduğu merak güdüsü uyarınca, yeni acılar yaşar, felaketlere uğrar, doğanın yıkıcılığı veya dostluğunu yakından tanır. Ve öğrenir. Bireyin bu yolculuğu, yalnızca doğa ile olan ilişkisinde değil, aynı zamanda diğer bireylerle, toplumla ve siyasal erklerle olan ilişkisinde de benzer deneyimler ve sonuçlar doğmasına yol açar. Doğayla olan ilişkisinde bilim ve teknolojinin gelişimi, yerleşik uygarlığın yükselişe geçmesi, bireyler ve toplumla ilişkisinde ise siyasal ve sosyal yapıdaki gelişimler sonuç olarak karşımıza çıkarlar.

Bu yolculuğun sosyal durakları statüden sözleşmeye, primerden sekonder gruplara, cemaatten topluma, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru evirilerek sıralanmaktadır.⁽³⁾ Siyasal duraklarında ise, klandan komü-

ne, feodaliteden mutlak monarşilere, meşruti monarşilerden günümüz demokrasilerine doğru bir seyir göze çarpmaktadır. Arka plan gelişimi olarak, av-toprak-sermaye-bilgi dinamiklerinin belirlendiği bireysel, toplumsal, siyasal, ve ekonomik gelişimler gözden kaçmamaktadır.

Ancak tüm bu gelişmeler, insanın gerek deneme-yanılma yoluyla gerekse diyalektik gelişim sonucu yanlışlarından ve doğrularından elde ettiği kazanımlarının bir ürünüdür. Her bir siyasal, sosyal yada ekonomik gelişim, bir sonraki gelişim için gerekli dinamizmi, koşulları ve entelektüel gelişimi hazırlamıştır. Bu olguları değerlendiren insan öğrendiklerine yeni bir olguyu eklemekte ve dönemin sorunlarına yanıt bulmaktadır. Ancak bu yanıtın mutlak doğruyu yansıtmaması elbette ileri sürülemez, ki yazılı tarihten bugüne kadar eldeki veriler bunu kanıtlamaktadır.

Çıkarım 2: İnsan öğrenen bir varlıktır. Öğrendiklerine yeni bilgiler ekleyen, bu şekilde sürekli bir gelişim içinde olan bir varlıktır.⁽⁴⁾ Ulaştığı bilgi ise algıya/tinsel gelişmişliğe dayalı kesin bilgi ile, konjonktürel ve sosyal gerçeklik boyutunda çözüm sağlayan işlevsel (operasyonel) bilgi olarak ayrılmaktadır. Öte yandan ilkel homojenliğe sahip ilk insan kümesi heterojenleşmiştir.

IV. Gelişimin yan etkileri ve hatalar

Bu bağlamda, özellikle merkantilizmle ve burjuva sınıfının ortaya çıkışıyla birlikte hızlanan siyasal ve top-

(3) Farklı bir konseptte aynı sıralama için bkz., Jürgen Habermas, *Die Postnationale Konstellation, Politische Essays*, Frankfurt 1998, s. 126.

(4) Bu yaklaşım, farklı ifadelerde de dile getirilmektedir: "İnsan; üretim süreciyle bütünleşen praxisi, aklı, mantığı, tinsel yapısından kaynaklanan ahlak ve adalet duygusu uzantısında ve çoğu kez sanatsal yapıtları, bilimsel buluşları ve kahramanca davranışlarıyla ürettiği değerleri insana özgü yapısı aracılığıyla evrenselleştirmektedir.", Timacheff, N.S., *Introduction à la sociologie juridique*, Editions A. Pédone, Paris 1939, s. 127'den aktaran, Cahit Can, *Toplumsal İnsanın Evrensel Doğası*, Ankara 2002, s. 198.

lumsal dönüşüm göz önünde bulundurulduğunda, gelişim ve kimi sonuçları örnekleme yoluyla şu şekilde ifade edilebilir:

- Doğayla mücadelesinde aile dayanışması ve bunun sonucunda aile reisi/klan reisi olgusu ortaya çıkmış, farklı klanlarla mücadele de bu olguyu güçlendirmiştir.

- Yerleşik yaşama ve tarımsal uğraşıya geçişle birlikte patriarkal anlayış egemen olmaya başlamış; kadının bin yılları aşan yetkinsizliği başlamıştır.

- Dayanışmanın ileri aşamasında köy ve kentlerin ortaya çıkmış, feodalizm doğmuştur.

- Bütüncül bir sistemi, bağlayıcılığı ve kuşatıcılığı olan kurumsal dinler (tek tanrılı dinler), kültürlerin, toplulukların ve dünya görüşlerinin homojenleşmesi bağlamında kaynaştırıcı ve düzen sağlayıcı işlev üstlenirken, insanı belirli bir konsept/paradigma içinde anlamlandırıp, ona değer verirken, diğer taraftan, insanı kategorize ederek, "dost-düşman" retorikine paralel "mümin-kafir" ayırımına dayalı yıkımlara yol açabilmiş, modern ideolojilere bu bakımdan öngelenen bir global yıkıcılık üstlenbilmiştir. Bunun yanında, paradigmayı kabul edenler sayısını, reddedenler oranıyla karşılaştırdığımızda vehametın boyutu biraz daha da belirginleşecektir.

- Dışsal etkilerle birlikte yeni arayışlar, coğrafi keşifler, bilim ve sanatta ilerlemelerle birlikte, merkantilizmin başlaması, burjuva sınıfının doğması, gelişimi eşine az rastlanır bir hızla ulaştırırken, sömürüyü, siyahi esir ticaretini, ve sermayenin temel motivasyonu

olduğu daha yıkıcı savaşların ortaya çıkmasını da sağlamakta gecikmez.

- Karmaşa ve parçalanmışlığa çözüm olarak ortaya çıkan, "Leviathan" ve "l'Etat?, c'est moi" paradigmasını yansıtan mutlakıyetçi teorilerin, burjuva sınıfının pragmatik tüm gereksinimlerini karşılarken, aynı zamanda modern siyasal despotizme de yol açtığı görülür.

- "Liberté-égalité-fraternité" (özgürlük-eşitlik-kardeşlik) triasının bayraklaştığı 1789 devrimi, etkisini 21. yüzyılda da sürdüren, çağdaş ulusal devlet oluşumuna yol açarken, buna paralel olarak milliyetçi akımların yıkıcılığı gittikçe artan savaşlara, dünya savaşlarına yol açtığı bir gerçektir. Partikülizmin, fragmantasyonun, alienasyonun, soyut, belirsiz "ulus" kavramı için ölmenin damgasını vurduğu, "şiddetin uzun yüzyılı"⁽⁵⁾ yada "aşırılıklar çağı"⁽⁶⁾ nitelendirmesine haklılık kazandıran olguların bu çerçevede değerlendirilmesi gerekir.

- Sanayi devrimiyle başlayan ekonomik gelişim ve ilerleme, dünyanın Avrupa dışında kalan kısmında sömürü ve yıkıma yol açarken, diğer yandan Avrupa'da ağır sosyal sorunlara ve emek sömürüsüne yol açmıştır.

- 1789 ihtilaliyle ortaya çıkan aydınlanmacı düşünüş, dinsel dogmatizmi yıkıp rasyonaliteyi ön plana çıkarırken, diğer yandan da pozitivist yaklaşımla, jakobenist bir dogmatizmi yaşama egemen kılmuş, en iyi, en yararlı, en doğru oldukları iddiasındaki ideolojiler, ulusları aşar biçimde dünyayı değiştirme iddiasına girmişlerdir.⁽⁷⁾ Ancak insanlığın kurtuluşu iddiasındaki - ki bunların

etik ve ilkesel açıdan iyi niyetli oldukları düşünülebilir - bu ideolojiler, Adorno ve Horkheimer'in "bütünüyle aydınlatılmış dünya, felaketin zafer ışıklarını saçar" tezini haklı çıkarırcasına⁽⁸⁾, 20. yüzyılda 350 Milyon insanın ölümüne yol açabilmiştir.

- Günümüzde, bilişim devriminin, ulusal sınırları yok edercesine, insanlar arası iletişime olanak tanmasıyla birlikte, ekonomik alanda liberalizmin egemenliğine dayalı globalleşmenin yanında, siyasal ve sosyal globalleşmenin de hız kazandığı, bunun insanlar arası iletişimi artırdığı, neyi koruduğu artık pek anlaşılabilen ulusal sınırların ötesinde kitleler arasında etkileşimi, anlaşmayı ve dayanışmayı sağladığı ortadadır. Ancak bunun yanında bu gücün manipülasyona savunmasız açıklığı karşısında, kitlelerin manipülasyonu, çok yeni felaketlerin ortaya çıkabileceğini ileri sürmek, temelden yoksun olmayacaktır.

- Bu ve benzeri çok sayıda, aynı zamanda başka medeniyet havzalarında gerçekleşen olguların ardışık bir biçimde sinüs eğrilerine benzer bir seyir izlediğini söyleyebiliriz. Yani yükseliş, düşüş, tekrar yükseliş ve düşüş... biçiminde bir seyir izlenmektedir.

Çıkarım 3: Değişim ve gelişim durdurulamayacak bir süreçtir, ancak her gelişimin bir faturası vardır. Bununla bağlantılı olarak genellikle ardışık olarak gelen yükseliş ve düşüş eğrileri bir ortalama çanak eğrisi profili oluşturmaktadır. Bu eğ-

ri aynı zamanda maddi/teknolojik/siyasal uygarlığın serüvenini anlatır.⁽⁹⁾

Çıkarım 4: Doğru, etik ve iyi iddiasında toplumu biçimlendirmeyi amaçlayan global ideolojiler, bireyi geleneksel yada ulusal bağlarından soyutlamakla bir yandan olumlu işlevler üstlenirken, öte yandan doğal olmayan dışsal impulslarla ([A-B] düzleminde) reel uygarlık tarihini ve gelişim serüvenini, tinsel gelişim çizgisinden uzaklaştırmaktadır. Algıya dayalı evrensellik olgusundan uzaklık oranında insanlık tarihinin trajedilere sahne olması söz konusudur. 20. yüzyıl (B noktası) gerilimin son aşamasını ve dönüşün başlangıcını belirlemektedir.⁽¹⁰⁾

V. Felaketlerden ders çıkarma

İnsan kendini diğer canlılardan ayıran özelliği olan "akıl" yardımıyla, felaketlerden, acılardan ve olumsuzluklardan ders çıkarabilme yeteneğine sahiptir. İnsanın tinsel ve teknolojik gelişimi bu yönde açık kanıtlar sunabilmektedir. İnsan karşılaştığı olaylar ve yaşadığı felaketlerden dersler çıkarmakta, buna ilişkin kurallar, olması gerekenler üretmektedir.

Felaketlerden ders çıkarmanın, en dramatik ve en radikal evresi 2. dünya savaşı sonrasına rastlamaktadır. Gerçi birinci dünya savaşı sonrasında da özellikle Cemiyet-i Akvam'ın ortaya çıkışı bir impuls olarak değerlendirilse bile, bu oluşum temelinde gelmekte olan fe-

(5) John Keane, *Şiddetin Uzun Yüzyılı*, Çev. Bülent Peker, Dost Yay., Ankara 1998.

(6) Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl, Aşırılıklar Çağı*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yay., İstanbul (Yayın tarihi belirtilmemiş, ancak 1995 sonrası olduğundan kuşku yok, çünkü Hobsbawm'ın kitaba önsöz yazdığı tarih 1995'i göstermektedir.)

(7) Habermas, a.g.e., s. 71 vd.

(8) Theodor Adorno/Max Horkheimer, *Dialektik der Aufklärung*, 13. Bası, Fischer Vlg., Frankfurt 2001, Vorrede ile s. 9 vd.

(9) Rousseau, *uygarlığın gelişiminin doğal ve özgür yaşam dönemini yozlaştırdığını belirtmektedir*, Niyazi Oktom/Ahmet Ulvi Türkbağ, *Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet*, İstanbul 1999, s. 152 vd. *İnsanlığın özgürlük bilincine kavuşmasıyla başladığı serüvenin de benzer bir iniş göstermesi bakımından Rousseau'nun anlayışıyla bir paralellik kurulabilir.*

(10) *Bununla değerler rölativizmini savunmuyoruz. Değerler, soyut ve ilkesel oldukları sürece objektiviteye ve intersübjektif geçerliliğe sahiptirler. Ancak bunların somutlaştırılmaları ve siyasal yada toplumsal pratiğe aktarılmalarının bir uygulama sorunu olması nedeniyle, bireysel, bölgesel, zamansal ve kültürel farklılıkların rölativizm söylemine olanak tanıdığı belirtilmek gerekir. Başka bir anlatımla, somuta yönelik uygulama boyutuyla rölativizm, ideal ve erek boyutuyla objektivizm. Soyutta kesinlik, praksiste görecelik, totalitarizm engel olduğu gibi, eşyanın doğasına da uygundur.*

laketin boyutunu kavramamışlığın yat-
tığını biliyoruz.

Felaketlerden ders çıkarma dedik. Gerçekten de 2. dünya savaşı sonrası oluşturulan dünya düzeni – ki buna Hobsbawm'a göre üç temel gelişim damgasını vurmaktadır: Soğuk savaş, dekolonyalizm ve sosyal devlet anlayışının benimsenmesi – ve bu dünya düzeninin özellikle 1989 yılından sonra aldığı boyut, insan haklarının ulusal üstü bağlayıcılığının, felsefi bir diskür olmaktan çıkıp ulusalüstü bir olgu halini alması, gerek insan haklarının ulusalüstü bağlayıcılığının, gerekse ekonomik globalleşmenin ulus devlet olgusunu işlevsizleştirmeye başlaması, görüşümüze göre bu dramatik felaketlerden alınan en büyük derslerdir. Bunu tüketici olarak saymadım. Bu listeyi çeşitli bakış açılarından genişletme mümkündür!

Aydınlanmacı pozitivizminin ve bunun siyasal ve toplumsal jakoben uygulama boyutu sorgulanmaya, terk edilmeye başlanmış, doğal hukuk “evrensel etik değerler” yada “evrensel insan hakları” biçiminde yeniden evrensellik iddiasıyla düşün dünyasına egemen olmaya başlamış, bireyin kendini gerçekleştirmesi ve belirlemesinin söylemden eyleme geçmesi, iletişimsel devrimin katkılarıyla “o”nu, yani bireyi artık dünya toplumunun otonom ve aydın bir üyesi; bölgesel, ulusal ve uluslar arası otoriteleri sorgulayabilen ve sorgulayan bir üyesi haline getirmektedir.

Çıkarım 4: İnsan, serüveni süresince öğrenebilmekte, felaketlerden dersler çıkarabilmektedir. Bu dersler ve sonuçlar, konjunktürel çözümler sunabileceği gibi, evrensel nitelikte sonuçlar, ilkeler yada değerler de niteliğinde de olabilir. Ancak her bir evrensel değer ve ilke-

nin, intersübjektif kabule dayanan değerler ve ilkeler niteliğinde olması, olması gereken açısından her defasında bir artı ve her defasında, (siyasal, hukuksal ve etik) olana bir korrekatif olması sonucunu doğurmaktadır ([A-C] doğrusu). Aksi halde konjunktürel bir çözümden söz etmemiz gerekir ([A-B-C] eğrisi).

Çıkarım 5: Global siyasetin ve hukukun süjesi (ulus gibi) birey üstü gerçeklikler olmaktan çıkmaya başlanmakta, insanın merkez alınması gerektiğine ilişkin söylem, eyleme dönüşmeye başlamaktadır. Toplulukla, ulusla yada devletle anlam ifade eden bireyin, artık bu bağlardan da koparak doğrudan doğruya global olanın muhatabı, denetleyicisi, düzenleyicisi olmaya başladığı bir süreç içindeyiz. Global ideolojiler devri kapanmıştır.

Çıkarım 6: Bu bakımdan artık dışsal impulslar (global ideolojiler/ kurumsal dinler) yokluğu/tükenme sürecine girmeleri (20. yüzyıl olarak kabul edilen [B] noktasından sonra), insan gelişiminin doğal çizgisinde seyrine olanak vermekte, bu seyir, öğrenen insan gerçekliğiyle hızla evrensel doğru ile ([A-B] doğrusu) birleşme yönünde ilerlemeye başlamaktadır. Bu diyalektiğin de bir kuralıdır. Ancak burada diyalektiği, Engels'in “Diyalektiğin üç yasası”nda (Sıçrama, karşıtlık, negasyonun negasyonu) iddia ettiği “sonsuz devrim” gibi algılamamaktayız. Bu zaten Marksist öğretinin de içsel çelişisini oluşturmaktadır. Diyalektik gelişim ile öğrenen insan gerçekliğini birlikte değerlendirdiğimizde, belirli bir aşamada artık insan doğasındaki karşıtlığın azalacağı ve ortadan kalkacağı bir aşamaya geçileceğini mantıksal olarak öngörebiliriz. Yani burada sarkaç teorisinden

söz etme olanağımız vardır. Dışsal etkilerin ortadan kalkmasıyla sarkacın 100 birimlik potansiyel enerji içeren bir karşıtlık ilişkisinden harekete geçtiğini varsayarsak, sarkacın karşı taraftaki azami potansiyel enerjisinin 99 birim olabileceğini, tekrar bu tarafa geçtiğinde ise artık 100 birimde değil 98 birimde durduğunu söyleyebiliriz. *Yüksek birimlerin söz konusu olduğu aşamalarda karşıtlıkların devrimle sonuçlanmasından söz edebilirsek bile (karşıtlığın derinliğine dayalı olarak), belirli bir aşamadan sonra karşıtlıkların artık yalnızca evolüsyoner bir etki doğurabileceği ve zamanla bu evrimi belirleyecek doğal etkenler dışında, insan doğasına ilişkin gelişimin tamamlanma aşamasına geçileceğini söyleyebiliriz. (Aslına Marks'ın aceleci davrandığını belirtmek bu bağlamda yanlış olmayacaktır.)

Çıkarım 7: İlkel ve doğal koşulların mantıksal sonucu ilkel bir homojenliğe sahip insan, uygarlığın gelişimi seyrinde heterojenleşmekte, ancak dışsal impulsların sona erdiği 21. yüzyıldan itibaren aklın ve tinsel gelişmişliğin bir sonucu olan global homojenliğe doğru evrimlenmektedir.

FINAL ÇIKARIM: İşte bu gelişimin tamamlandığı noktanın, insanın kosmopolise, sınıfsız topluma, idealar dünyasına yada cennete ulaştığı aşama olması gerektiğini düşünüyoruz (Burada betimlemelere değil, betimlemelerle tarsarılanan ideale vurgu yapılmaktadır). Panteizmin daha çok savunulabilir zeminin bu aşama olduğunu da belirtmek gerekir. Çünkü o aşamada kosmosa entegre olan insanın tanrıya da entegre olduğu, tanrı ile bir olduğunu iddia etmek mantıksal temeller bakımında daha kolaydır.

VI. Açıklayıcı Saptamalar

- Dikkat edilirse, olgusal saptamalarla yetinilmiştir. Eldeki tez bir kurtuluş reçetesi, global bir çözüm önerisi değildir. Bazı postüلالardan hareket edilerek günümüze kadar “olan”ın saptanmasından sonra, “olan”a ilişkin akıl yürütme-ler ve formüllerle, olabilecekler hakkında öngörülerde bulunulmaya çalışılmıştır.

- Tarihsel süreç içindeki her bir olgunun ve olayın, belirli bir makro yasa çerçevesinde belirli bir yöne doğru seyir içinde olduğu düşünülmektedir.

- Bundan sonra ortaya çıkan tablonun okunması ve değerlendirilmesi aşamasına geçilebilir. Bu değerlendirmelerden biri, bu seyrin iyiye doğru gitmesi nedeniyle, sisteme dışsal müdahalelerden kaçınılması gerektiği, insana, topluma “doğru, iyi, etik” ve benzeri sıfatlarla düzen ve ideoloji dayatımından sakınılması gerektiğidir. Çünkü okumalardan biri de dayatmanın iyi ve etik içerikli olması ölçüsünde somutta ağır yıkımlara yol açılabileceğidir (19. ve 20. yüzyılı hatırlamak gerekirse).

- Öte yandan böyle bir okumanın ve değerlendirmenin, bu yükselme süreci içinde, yalnızca global siyasal toplumun, asgari gereksinimler temelinde eylemde bulunması, bunun dışında geri çekilmesi, siyasal toplumun bu işlevle sınırlı bir yapıya kavuşturulması gibi bir öneriyi akla yakın kılacağını düşünüyoruz. Başka bir anlatımla gittikçe sınırlanan, küçülen ve tamamen operasyonel niteliğe dönüşen devlet yapısından söz etmek gerekir. Ancak global sosyal çalkantıların, önlemlerin alınmaması durumunda, global siyasal çalkantılara yol açabileceğini, öğrenen bir insanlık için bunun görülebilir olduğunu ve bu yönde önleyici mekanizmalarla-

ra işlerlik kazandırılabilceğini belirtmek gerekir.

- Bu şema belki, Toynbee'nin evrensel tarih kurgusunu⁽¹¹⁾ andırabilir. Çünkü onda da insanlığın belirli bir serüvene çıkıştan sonra – Hıristiyan theodicy'si⁽¹²⁾ kokulu – Odysseus gibi tekrar geri dönüşü söz konusu olmaktadır. Ancak insanlığın serüveni mükemmellikten mükemmelliğe değil, ilkelikten mükemmelliğe, ilkel ve göreceli evrensellikten mutlak evrensellığe giden bir seyir izlemektedir. Olması gereken (sollen), insanın algısal gelişmişliğine paralel bir biçimde yukarı doğru bir seyir izlerken, olan (sein) ise – Odysseus'un macerasına benzer biçimde – sapmadan sonra tekrardan olması gerekene (sollen) yaklaşmaktadır. Dolayısıyla görüşümüz Leibniz'in – Voltaire'in haşin eleştirisine maruz kalmış – iyimserliğinden de sapmaktadır.

VII. Anayasal Düzenin Meşruiyeti Kaynağı

Yukarıdaki konsept içinde bir meşruiyet açıklamasının olanaklı olduğunu düşünüyoruz:

Günümüzdeki kurucu iktidar tartışmalarının çanak eğrisi üzerindeki bir düzlemde gerçekleştirildiğini düşünüyoruz. Yani ağırlıklı olarak sosyolojik meşruiyet temelli, yada demokratik meşruiyet temelli bir kurucu iktidar yada egemen açıklaması, günümüz öğretilerine egemendir. Bu bağlamda kurucu iktidar ikiye ayrılmaktadır. Anayasayı ilk defa koyan iktidarın asli kurucu iktidar olduğu ve tüm normlara geçerlilik kazandırdığı, anayasayı değiştiren iktidarın ise türev kurucu iktidar olduğu ve

asli kurucu iktidarın iradesiyle bağlı olduğu, anayasa teorisinin bilinen klasik söylemleridir.

Bu söylemde, asli kurucu iktidarın hiçbir üstün iradeyle ve değerle veya hukuksal kuralla bağlı olmadığı kabul edilmektedir. Nitekim siyasal pratiğe bakıldığında bu söylemin geçerliliğine ilişkin çok sayıda örnekle karşılaşmak olasıdır. Türkiye bunun için iyi bir laboratuvar ortamı oluşturmaktadır.

Yukarıdaki anayasa teorik ayrımı sistemleştiren Kelsen, Anayasa koyucu iktidar üstünde bir üstün irade yada pozitif hukuk normunun olmadığını, ancak Anayasasının geçerlilik kaynağının hipotetik/varsayımsal bir temel norma dayandığını, -daha önceki tartışmalardan da hatırlanacağı üzere – bu temel normun da sosyal gerçeklikler olduğunu, ancak bunun da bir hukuk sorunu olmaktan çıktığını kabul etmektedir. Bu yaklaşımıyla Weber'ci sosyolojik meşruiyet tezine yaklaşan Kelsen – sonuçta – Anayasasının, doğruluk ve etik kabul edilebilirlik aramaksızın, sosyal gerçekliklerin hangi noktada dengeye kavuştuğuna, norm ve düzenleme talebini nerede somutlaştırdığına göre belirleneceğini kabul etmektedir. Esasen bu aşamayı hukuksal olmayan bir sorun olarak niteleyen Kelsen'in düşüncesinde, hukuksal nitelendirme biçimsel Anayasa'nın kendisinde bitmektedir.

Biz bu görüşten bir çok bakımdan sapıyoruz:

1. Anayasal düzen bir uzlaşma ise eğer, Anayasa'nın yalnızca kurucu iktidarın bir iradesiyle ortaya çıkmış, adalet, etik ve benzeri evrensel ideleri yansıtmak zorunda olmayan bir metin olması, bu

metnin, yani Anayasasının meşruluk sorununu ortaya çıkarabilecektir. G. Radbruch'un ifadesiyle, belirli asgari adalet idesini yansıtmayan, adaleti amaçlayan olmak bir yana, adaletsizliğin aracına indirgenmiş bir temel hukuksal normun, biçimsel kesinlikten bile yoksun, dolayısıyla baştan itibaren hiç geçerli olmadığı dile getirilebilir.

2. Kelsen teorisinde biraz daha ileri gidersek, esasen Anayasasının sosyal gerçeklikleri dahi yansıtmaması gerekmez. Bu durumda bir Anayasasının yalnızca buyurucunun silahı zoruyla uygulanırlık kazanan bir metin olduğundan söz etmemiz gerekecektir. Toplumsal tanınabilirliğe dayanmayan ve siyasal düzenin temel normu niteliğindeki bir hukuk normunun sosyolojik meşruiyetten de yoksunluk sonucunu doğuracağını belirtmek gerekir. Egemenin normunu, haydudun icbarından farklı kılan, normun geçerliliğine olan inançtır. Meşruiyeti sağlayan normatif geçerliliğe olan inanç ise, en azından sosyolojik meşruiyete sahip olmayan bir Anayasal düzenin ve onun somutlaşmış/normatifleşmiş boyutu olan Anayasasının, etkin olsa bile geçerliliğe sahip olmadığını belirtmek gerekecektir.⁽¹³⁾

3. Doğal yasalar, Anayasalar, kurucu iktidarlar..., insan ürünü yada insan kaynaklı olgular olması nedeniyle, insanlara uygulanacak en üstün norm niteliğindeki Anayasasının, yine insanın

doğasındaki en üstün ilkelerde ve değerlerde temellenmesi, kurulu siyasal ve toplumsal düzenin çelişkisizliği açısından bir zorunluluktur.⁽¹⁴⁾ Aksi halde insanın, kendi ürünü olan bir sistemden yabancılaşması söz konusu olabilecektir, ki bu da sistem, düzen, toplum olgularının ereğiyle ve işleviyle çelişecektir.

4. Günümüz Anayasal devletlerde, Anayasa koyucuları ve onların hazırladıkları Anayasalar meşruiyeti yalnızca kendi kendilerinden, yada Schmidt ve Sieyes'in ifadesiyle "irade"den almakta, bunlarla uyum içinde aynı zamanda ulus/halkta geçerli olan değer, adalet ve güvenlik yargılarından almaktadırlar.⁽¹⁵⁾ Kıta Avrupa'sı ve Amerikan anayasacılığının dayandığı bu meşruluk idesi tarih, kültür ve siyasal gelişim tarafından biçimlenmiştir. Bu anlayışın bir temel dayanağı, rasyonel ve tarihsel olarak temellendirilebilir objektiviteye sahip olmalarıdır: İnsan hakları, özgürlükçü demokratik temel düzen, erkler ayrımı, hukukun üstünlüğü⁽¹⁶⁾ gibi değerler anayasal düzene etik meşruluk sağlamaktadır. Ancak bu "objektif" değeri sağlama süreci yine de reel bir onaya, yani halkın konsensüsüne gereksinim duyar (demokratik/sosyolojik meşruiyet).⁽¹⁷⁾

5. Anayasasının, insanın algılayabildiği evrensel değer ve ilkelere ([A-B] doğrusu) dayanması gerektiği ve bu şe-

(13) Paralel değerlendirmeler için, bkz. Martin Kriele, *Einführung in die Staatslehre*, 5. Baskı, Opladen 1994, s. 19 vd.

(14) Steinberger'in görüşlerini hatırlamakta yarar vardır. H. Steinberger, *Doğal ve pozitif üstü bir bağlayıcılıktan söz etmekte, ancak bu doğal hukuk, tamamlanmış, hazır statik bir doğal hukuk sistemi değil, bilakis özgürlük ve hukuk (tür) kavramlarına olasılığı temel yapan ve "insan eliyle konulan hukuk ve özgürlük düzeni" bir "trial and error/deneme yanılma" süreci içinde kendine yaklaşılan dinamik bir doğal hukuk sistemidir. Helmut Steinberger, *Konzeption und Grenzen der Freiheitlicher Demokratie*, Springer Verlag, Berlin 1976, s. 263 vd.*

(15) Geniş açıklama için bkz. Klaus Stern, *StR* 1, s. 143 vd (149).

(16) Martin Kriele, *Legitimationsprobleme der Bundesrepublik*, 1977, s. 7.

(17) "İlgililerin konsensüsü" yoluyla değer yüklü düzenlerin ve yönetme erkinin rasyonel meşruiyetinin pozitif üstü temellendirmesi için bkz., H. Steinberger, *Konzeption und Grenzen freiheitlicher Demokratie*, 1976, s. 243 vd.

kilde meşru olabileceğini savunmakla birlikte, bu dayanmanın Anayasanın tüm tekil normları açısından birebir örtüşen bir ilişki olması gerektiği iddiasında değiliz. Anayasa temel yapısal ilkeleri bakımından doğrudan evrensel değer ve ilkeleri yansıtmaması, ancak diğer ikincil soyutluktaki normların bu temel ilke ve değerler ışığında konması, yorumlanması ve uygulanması gerekir. Bu ikincil nitelikteki anayasal normlar sosyal gerçekliklerce belirlenecektir. Bu bakımdan bir anayasada temel ilke ve değerler bakımından etik meşruiyet ağırlık kazanırken, ikincil nitelikli normlarda sosyolojik meşruiyetin ağırlık kazandığını yada kazanması gerektiğini belirtmemiz gerekir. Bu temel konsept dışındaki bir anayasanın meşruiyet kriziyle karşılaşacağını, temel ilke ve değerlerde etik meşruiyete sahip olmayan bir anayasanın süreç yoluyla da meşruiyet kazanamayacağını düşünmekteyiz.

6. Bu bağlamda Anayasa meşruiyetinin (A-B) düzlemi üzerindeki ilkesel ve evrensel gerçeklikler ile A-B-C eğrisi üzerindeki soysal ve siyasal gerçeklikler (uzlaşmalar) arasındaki alana yayılan bir yelpazede aranması gerekecektir. Soyuttan somuta, ilkesel olandan yersel ve zamansal olanı (kısacası kültürel boyutu) göz önünde bulunduran konjonktürel geçerliliğe doğru ve hepsini bir hiyerarşik yapı içinde sistemleştiren bir Anayasanın, hem demokratik/sosyolojik, hem de etik bir meşruiyete sahip olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

7. Demokratik ve entelektüel gelişimi ileri düzeydeki bir toplumda, etik meşruiyet ile sosyolojik meşruiyet arasındaki yelpaze geniş olmayacağından, bu tür bir toplumda çok maddeli, kazıistik bir Anayasanın kabul edilmeyeceği iddia edilebilir.

Felsefe Açısından Toplum ve Kamu İlişkileri

Betül Çotuksöken^(*)

İlişkileri, nesnelere, görünüşleri, işlevleri kısacası, ne türden olursa olsun, varolan her şeyi çerçeveleyen kavramlar düşünmenin vazgeçilmezleridir. İnsanlar/bireyler arasındaki ilişkileri ve işlevleri çerçeveleyen, sınırlayan kavramlar olarak "toplum"⁽¹⁾ ve "kamu"⁽²⁾ kavramları birbirleriyle farklı biçimlerde ilişkilendirilebilir; çünkü böyle bir belirlemenin temelinde sonsuz sayıda ilişki bütünlerinden oluşan dışdünya durumları vardır.⁽³⁾ Buna ek olarak, iliş-

(*) Prof. Dr. Betül Çotuksöken, Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.

(1) Toplum bir tümel olarak soyuttur. Görünürlüğü olan sadece bireyler ve onların kültürel/tarihsel nitelikli eylemleridir; eylemler arasındaki ilişkilerdir. Ancak birey-birey ilişkisi, dışdünyada karşılığı olmayan soyut-tümel yapılar üzerinden ve onların etkisi altında gerçekleşir. Burada imlenen somut-tekil bireylerin bir bütününün ya da toplumunun sahip olduğu kavram örgüsüdür, zihinsel durumdur. Örneğin, değerlerdir, dünyayı atımlarken kültürel nitelikli eğitim ilişkileri dolayımında içselleştirdiği kavramlardır. Bütün bu ilişki bütünlerini olanaklı kılan, her bireyin somut olarak gerçekleştirdiği sözcüğün ortak paydasıdır; dildir. Dilin soyutluğu bu noktada bir kez daha anımsanmalıdır. Sözel yapılar toplumu ilkin ya da doğallığı içinde sözlü kültür boyutunu oluştururken, toplumun kurumsallaşması çeşitli biçimler, görünümüler altında artıkça yazılı kültür bağlamı güçlenir. Artık kamusal doğru bir evrim de başlamış demektir. Bu süreç her toplumun kendi özgüllüğü içinde gerçekleşir. Bu durum toplumun siyasal olarak yapılanışında kendini açık seçik bir biçimde gösterir. Burada ayrıştırılması ya da üzerinde durulması gereken, siyasallaşma süreçlerindeki egemen ögenin ne olduğudur. Örneğin, bu, çoğunlukla dinsel öge olabilir. Söz konusu bütün oluşumlar başta da belirtildiği gibi, toplumun soyut-tümel olarak belirsizliğinin çeşitli alışkanlıklarla, eğilimlerle, yöneten-yönetilen, öğiten-öğitilen ilişkisi içinde gittikçe belirginlik kazanmasıdır. Ancak bu noktada sağlam bir zemine basmak isteyen insan, her türlü oluşumu değişmez bir kökene bağlamak isteyebilir. Tarih, bunun örnekleriyle doludur. Köken bulma istemi, "özcü" tutum olarak felsefe kültüründe yerini bulur. Ayrıca bkz. 4. dipnot.

(2) Kamu da bir tümel olarak soyuttur. Kamunun görünülüğü birey-kurum ilişkisinde ortaya çıkar. Bireylerin eylemlerini belirleyen, herkese eşit uzaklıkta olan yazılı dildir. Söz; yazı yoluyla bireyden uzaklaşmıştır, nesnelleşmiştir, nesnelleşmiştir. Kamu, toplumun belirsizliğini, soyutluğunu, kural koyucu yazılı dil üzerinden gidermeye çalışır. Toplumun bir bakıma kendi doğallığı içindeki soyutluğu ve belirsizliği, farklı kamusal oluşumlar halinde görünürlik kazanır. Toplum çeşitli biçimlerde kamunun temelini oluşturur. Toplumun yazılı kültürle örgülenmesi, "kamu"nun çeşitli görünümülerinde yansımaları bulur. Bu ilkin, dinsel örüntülerle kendini gösterir. Ama kamu da sürekli olarak değişmektedir; kamusal olan sürekli olarak farklılaşmaktadır. Toplum-kamu ilişkisini ayırtmak, çözümlemek tam da bu noktada büyük önem kazanır. Toplumsal olan kamusal olana dönüşürken neler söz konusu olmuştur? Ancak bu soru, kamusal olanın niteliklerinin neler olduğu sorusuna verilecek yanıtla doğrudan bağlantılıdır. Buradaki kısa yanıt, kamunun kurumsal ve hukuksal olmasıyla bağlantılıdır. Bu konuda son derece zengin bir bilgi birikiminin olduğu uzmanlarca bilinmektedir.

(3) Dışdünya durumları; bireylerin, tekillerin her türlü eyleminden ve ilişki biçimlerinden oluşur. Toplum ile kamu ilişkileri bakımından ele alındığında mantıkça dört türlü ilişkiden söz edilebilir: 1- Toplum kamuyu belirler. 2- Kamu toplumu belirler. 3- İkisi arasında hiçbir ilişki yoktur. 4- İkisi de bir ve aynı şeydir. Bu savlardan üçüncüsü savunulamayacak durumdur. Ancak dördüncüsü çoğunlukla benimsenmekte birlikte, bu çalışma çerçevesinde söz konusu sav, çok sorunlu görünmektedir. Çünkü toplumun, toplum olarak karmaşıklığı varlıksal bir durumdur; oysa kamu ne olursa olsun bir farklılaşmayı içermektedir. Üzerinde durulmaya değer olanlar 1. ve 2. savdır: Toplum kamuyu belirler savıyla, kamu toplumu belirler savı. Bu çalışma çerçevesinde bu savlara ilişkin sorunlu yönler dikkat çekilecektir. Günümüzde yaşadıklarımızın bir anlam kazanması bu ilişkinin, toplum-kamu ilişkisinin çözümlenmesiyle olanaklı gibi görünmektedir.